

окреслити увесь спектр наукової роботи зі студентською молоддю в Київському університеті імені Бориса Грінченка. Наше прагнення — показати, що для виховання толерантності не потрібно створювати штучні умови, цей процес не потребує додаткового устаткування, спеціальних навчальних занять чи позааудиторної роботи. Головне — бажання працювати разом, чути та сприймати думку іншого, радитись з проблемних питань або з питань, які є цікавими чи незрозумілими. Саме таким чином і реалізуються основні підходи до виховання толерантності, так досягається мета — виховання потреби і готовності до конструктивної взаємодії.

ДЖЕРЕЛА

1. Декларація принципів толерантності [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.tolerance.org.md/rom/docs/decl_u.htm
2. Третьякова Е. Н. Толерантность как духовно-нравственное качество личности : автореф. дисс. ...канд. филос. наук : 09.00.13 «Философская антропология, философия культуры» / Е. Н. Третьякова. — СПб., 2011. — 19 с.
3. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.tolerance.ru>
4. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ypk.yspu.org.ua/ukr/study/research_conference/studtolerance/

В статье рассматриваются вопросы воспитания толерантности, в частности, реализация основных задач и подходов в воспитании толерантности современной молодежи посредством научной работы со студентами университета.

Ключевые слова: толерантность, толерантное воспитание.

In this paper, tolerance education, including implementation of the main problems and approaches to educating today's youth through the tolerance of the scientific work of students of the University.

Key words: tolerance, tolerance education.

Фруктова Я. С.,

доцент кафедри теорії та історії педагогіки
Київського університету імені Бориса Грінченка,
кандидат педагогічних наук, доцент

КОМУНІКАТИВНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІОГРАМИ ВЧИТЕЛЯ

Стаття присвячена проблемі формування комунікативної компетенції студентів класичного університету у процесі вивчення педагогічних дисциплін. На основі аналізу наукової літератури визначено зміст та рівні комунікативної толерантності педагога як елементу професійної культури.

Ключові слова: комунікативність, комунікативна компетенція, професійна компетентність педагога, толерантність.

Сучасні процеси модернізації системи освіти та інтеграції її в європейський простір супроводжуються створенням нової освітньої парадигми, а розуміння освіти як оволодіння певними знаннями, вміннями і навичками переосмислюється і замінюється поглядом на неї як сферу становлення особистості, її всебічного розвитку, формування професійної компетентності. Ці ідеї знайшли своє відображення в Національній доктрині розвитку освіти та Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття») [4; 9]. У цих документах зазначається, що головною цільовою установкою освіти в Україні є формування людини-громадянина, спроможної самостійно розв'язувати соціальні, культурні, професійні, моральні та інші проблеми. Формування такої особистості значною мірою залежить від здатності людини до ефективної комунікації. Адже засобами спілкування людина впливає на дійсність, змінює її, реалізує свої творчі можливості в усіх сферах життєдіяльності. Саме тому пріоритетним стає формування комунікативної компетенції як провідного компонента в структурі професійної підготовки педагогів.

Компетентність у сфері спілкування є одним із головних чинників професіоналізму викладачів. Завдяки результатам аналізу професійної діяльності педагогів вітчизняні науковці В. Андрущенко, Н. Волкова, І. Зязюн, В. Огнев'юк, Л. Савенкова, Л. Хоружа, погляди яких ми поділяємо, змогли окреслити суперечності, які охоплюють: проголошену в законодавчих документах необхідність упровадження демократичного та гуманістичного підходів щодо навчального процесу у закладах освіти й рівня професійної культури педагогів як умови їх реалізації;

недостатній рівень усвідомлення педагогами того, що сфера їхньої діяльності є зоною «підвищеної відповідальності», у тому числі й комунікативної; посилення орієнтації студентів та учнів на самовираження, самоствердження в учбовій та майбутній професійній діяльності й низький рівень умінь викладачів враховувати їх індивідуальність під час організації взаємодії у навчально-виховному процесі. З огляду на викладене формування у педагогів високого рівня комунікативної компетентності та комунікативної культури набуває особливої значущості.

Комунікативна компетентність педагога визначається науковцями як здатність мобілізувати у професійному спілкуванні свій комунікативний потенціал та комунікативні уміння, які повинні бути адекватні професійним завданням і достатні для їх розв'язання. В. Сластьонін, Є. Антипова, М. Болдирев та інші зазначають, що комунікативність виступає важливим елементом професіограми сучасного вчителя.

На сьогодні професійно-педагогічна комунікація у наукових джерелах розглядається як система безпосередніх чи опосередкованих зв'язків, взаємодій педагога, що реалізуються за допомогою вербальних і невербальних засобів, засобів комп'ютерної комунікації з метою обміну інформацією, моделювання й управління процесом комунікації, регулювання педагогічних відносин (В. Грехнев, Т. Григор'єва, Н. Дерманова, Л. Лінська, Т. Усальцева, О. Сидоренко) [2; 3; 5].

Суб'єкт професійно-педагогічної комунікації є носієм активного, діяльного, творчого начала, комунікативно освіченою особистістю, здатною свідомо планувати й організовувати власну комунікативну діяльність, впливати на партнера, сприймати, аналізувати, оцінювати інформаційний, емоційний та інтелектуальний зміст його висловлювань, психофізіологічні й енергетичні стани, має розвинений емоційний інтелект, володіє комунікативними уміннями, навичками, досвідом. Провідним суб'єктом професійно-педагогічної комунікації є учитель, професійна діяльність якого має бути спрямована на виконання соціального замовлення — формування гармонійно розвиненої особистості. Професійно-педагогічна комунікація є складним видом педагогічної діяльності, спрямованою на навчання, виховання й розвиток особистості, що визначає її термінальні, тактичні та операціональні функції, зокрема: навчальну (передача досвіду попередніх поколінь); виховну (формування моральних якостей, які забезпечують нормативну поведінку людини, успішну адаптацію до певного соціокультурного, освітнього середовища); розвивальну (виявлення та розвиток вроджених задатків учнів, перехід кількісних характеристик особистості у якісні); життєзабезпечувальну (створення умов для особистісної самореалізації, задоволення інформаційних і комунікативних потреб, розширення можливості доступу до інформації, яка постійно оновлюється); соціалізації особистості (підготовка до встановлення взаємин із суб'єктом комунікації, колективом, соціальним середовищем; усвідомлення власного місця в системі ролевих, статусних, ділових, міжособистісних та інших зв'язків); інформативну (забезпечення повноцінного обміну повідомленнями, тобто прийом, передавання інформації); експресивну (забезпечення доступного, цікавого, емоційно виразного і яскравого передавання інформації); діагностичну (зворотний зв'язок, який дає змогу «зчитувати» й аналізувати інформацію, характеризувати емоційно-вольові стани через зовнішні їх прояви, бачити невідповідність між невербальними комунікативними актами і їх психологічним змістом, робити певні висновки); індивідуалізаційну (задоволення індивідуальних особливостей попиту на інформацію залежно від здібностей, інтересів, бажань, потенційних можливостей суб'єктів комунікації шляхом використання різноманітних джерел інформації, штучних засобів її збереження і передавання, розвитку її форм); спонукальну (переведення партнера з позиції об'єкта комунікації у позицію суб'єкта); самостверджувальну (усвідомлення суб'єктом комунікації власного «Я», відчуття особистої значущості, формування адекватної самооцінки, рівня домагань особистості); прогностичну (передбачення можливих комунікативних бар'єрів, планування змісту, вибір засобів, технологій комунікації на основі змісту і цілей взаємодії, зокрема навчальної, виховної); культурологічну (можливість обрати за взірця, наслідувати особистісно значущі особливості поведінки, вимови партнера з комунікації); психотерапевтичну (надання психологічної допомоги, запобігання конфліктам, нівелювання або компенсування їх негативних впливів). На нашу думку, однією з умов ефективної реалізації окреслених функцій професійно-педагогічної комунікації є формування у майбутніх фахівців культури міжособистісного спілкування та відповідних їй особистісних характеристик, вмінь та навичок.

Спілкування педагогічне — це взаємодія викладача з учнями на уроці та поза уроком, спрямована на створення сприятливого психологічного клімату та вирішення завдань освіти особистості. У його структурі виділяють такі складові: комунікативна, що полягає в обміні інформацією між індивідами, які спілкуються; інтерактивна — припускає взаємодію між індивідами, яка визначає обмін не тільки знаннями, ідеями, але й способами діяльності; перцептивна — процес сприйняття й пізнання один одного партнерами по спілкуванню та встановлення на цій основі взаєморозуміння.

При цьому науковці окреслюють готовність до педагогічного спілкування як складне особистісне утворення, структура якого включає такі функціонально пов'язані між собою компоненти: мотиваційний (мотиви адекватні цілям та завданням педагогічного спілкування), когнітивний (сукупність знань, необхідних для спілкування), особистісний (сукупність професійних здібностей, які визначають успішність спілкування), операційно-діяльнісний (сукупність комунікативних умінь, необхідних для спілкування). Ступінь цієї готовності визначається, на нашу думку, рівнем сформованості у фахівців професійно-комунікативної компетентності. Науково достовірним є той факт, що професійна діяльність педагога — це головним чином спілкування (60–90 %), безпосереднє і опосередковане спілкування, яке включає розповідь, пояснення навчального матеріалу, опитування, обговорення відповідей, евристичні бесіди, «малу розмову» про пізнавальні інтереси учнів, родину, хобі тощо. У педагогічній взаємодії поступово посилюється роль письмового та іншого знакового спілкування через Інтернет. Листу-

вання з батьками електронною поштою займає 17–20 % робочого часу вчителів навчальних закладів нового типу. Посилюється роль спілкування вчителя, учнів та батьків в їх спільній діяльності зі створення сучасного освітнього середовища, різноманітних освітніх послуг. Таким чином комунікативна компетентність є важливою складовою професії та визначає ефективність діяльності, творчої самореалізації педагога.

Комунікативна компетентність педагога на сьогодні розглядається як здатність мобілізувати у професійному спілкуванні свій комунікативний потенціал та комунікативні уміння, які повинні бути адекватні професійним завданням і достатні для їх вирішення. У структурі комунікативної компетентності науковці виділяють такі компоненти: пізнавальний, що передбачає пізнання партнерів зі спілкування, а також необхідні знання, які стосуються психології спілкування в усій різноманітності його форм і ситуацій; емоційний, який «забарвлює» спілкування (попередній досвід спілкування, позитивне самосприйняття і налаштування на партнера зі спілкування тощо); поведінковий, який включає систему комунікативних умінь, динамічних стереотипів педагога. При цьому зміст професійно-педагогічної комунікативності вчителя становлять: стійка потреба в систематичній різноманітній комунікації з дітьми в найрізноманітніших сферах; взаємодія загальнолюдських і професійних елементів комунікативності; емоційне задоволення на всіх етапах процесу комунікації; наявність здібностей до здійснення комунікації; прагнення до набуття комунікативних навичок і вмінь.

Поряд з іншими якостями особистості вчителя, які визначають формування професійно-педагогічної комунікативності (зокрема: рівень ціннісного ставлення до професійно-педагогічної комунікації, комунікативна спрямованість, психологічна готовність, доброзичливість, інтерес до роботи з дітьми, емпатійність, рефлексивність, інтелігентність, конгруентність, товариськість, колективізм, сугестивність), науковці виділяють толерантність.

Дослідженню толерантності як морально-етичного феномену присвячено роботи філософів, психологів, соціологів, педагогів. При цьому в останні десятиліття інтерес до цієї проблеми загострюється у зв'язку зі зміною світової та регіональної соціокультурної ситуації, що акцентує увагу на необхідності коректного вирішення різних аспектів взаємодії у системі «людина — людина». У своїй найпростішій та основній формі толерантність — це визнання за іншими права на повагу їхньої особистості й самоідентичності.

Аналіз наукових джерел показав, що на сьогодні у суспільній свідомості поширені такі тлумачення толерантності: терпіння; поблажливість; розширення власного досвіду й критичний діалог; свобода; неможливість взаєморозуміння; байдужість. На нашу думку, у контексті педагогічного спілкування найбільш обґрунтованим є визначення толерантності як розширення власного досвіду й критичного діалогу, що передбачає повагу до чужої позиції в поєднанні з установкою на взаємну зміну позицій у результаті співпраці, взаємодії на основі морально-етичних норм. Тоді як, наприклад, розуміння толерантності як терпіння до будь-кого або будь-чого та моральної якості, що характеризує поблажливе ставлення до інтересів, переконань, вірувань, звичок у поведінці людей, не узгоджується із сучасною парадигмою вітчизняної освіти, її принципами, зокрема гуманізацією освітнього простору, визнанням особистості учня як найвищої цінності. У цьому випадку толерантність виступає як поблажливості до слабкостей інших, що поєднується з деякою часткою презирства до них та виключає взаємоповагу між суб'єктами педагогічної взаємодії. Толерантність як тип індивідуальних і суспільних ставлень до соціальних і культурних відмінностей, як повага до чужих думок, вірувань і форм поведінки на сьогодні розглядають як одну з основних ознак цивілізованості, рівня професійної культури, обов'язкову умову міжособистісної взаємодії суб'єктів освітнього процесу.

З огляду на визнання важливості проектування глобалізованого інформаційного суспільного простору та освітнього середовища як його складової держави — члени Організації Об'єднаних Націй на гуманістичних засадах з питань освіти, науки й культури прийняли Декларацію принципів толерантності. Згідно з положеннями цієї Декларації, толерантність означає повагу, прийняття й розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, наших форм самовираження й способів прояву людської індивідуальності. Прояв толерантності, що співзвучний повазі прав людини, означає визнання того, що люди за своєю природою відрізняються зовнішнім виглядом, статусом, мовою, поведінкою та цінностями і мають право жити в мирі й зберігати свою індивідуальність. Це також означає, що погляди однієї людини не можуть бути нав'язані іншим незалежно від віку, статусу, посади. Таким чином, педагоги мають визнавати право кожного учня на унікальність його особистості. Окрім того, виховання в душі толерантності визнається найбільш ефективним засобом попередження нетерпимості. Воно повинно включати методи систематичного й раціонального навчання толерантності, що розкривають культурні, соціальні, економічні, політичні й релігійні джерела нетерпимості, які лежать в основі насильства й відчуження. Виховання в душі толерантності має бути спрямоване на протидію впливу, що викликає почуття страху й відчуження стосовно іншої людини.

На думку сучасних науковців, зокрема Беттлі Е. Рієрдона, вирішення проблем, окреслених у цьому документі, можливе за дотримання таких умов: зміст навчальних планів з наукових позицій враховує особливості дітей різних національностей та етносоціумів у полікультурному суспільстві; особистість школяра є не тільки об'єктом, але й суб'єктом педагогічного процесу, що відповідає його інтересам і потребам, національно-психологічному складу; освітній процес розглядається як складне історичне та етнопедагогічне явище, що являє собою сукупність історичних, соціальних, психологічних, етнокультурних явищ, як єдність середовища та учня [1]. Аналіз проблеми переконує нас у необхідності доповнення переліку умов потребою у формуванні толерантності у майбутніх педагогів як професійно значимої якості. Навчання толерантності має здійснюватись у таких напрямках: визнання прав інших на життя й гідність; формування власних поглядів й переконань, які не

суперечать загальнолюдським цінностям; доброзичливе сприйняття присутності у своєму соціальному середовищі представників інших культур, субкультур; визнання позитивних аспектів розмаїтості етносів; уміння цінувати конкретні прояви своєрідності й розмаїтості людей; позитивізм як принцип ставлення до індивідуальних відмінностей; здатність поєднати відмінності так, щоб вони збагачували й зміцнювали колектив учнів; здатність бачити загальні, взаємовигідні для різних груп цілі та інтереси і домагатися їхнього досягнення; визнання взаємозалежності людського існування та універсальності низки цінностей; докладання зусиль щодо конструктивної взаємодії різних соціокультурних груп. Толерантність у контексті педагогічної взаємодії не має розглядатися як поступка, полегшення або потурання. Толерантність — це насамперед активне ставлення, сформоване на основі визнання універсальних прав і основних свобод людини.

На сьогодні у науковій літературі, зокрема, у роботах Л. Долинської, О. Ніколаєнко, В. Кан-Каліка, В. Лекторського, В. Федорчук, загальна комунікативна толерантність визначається як ставлення до людей в цілому, тенденції, зумовлені життєвим досвідом, установками, рисами характеру, моральними принципами, станом психічного здоров'я людини [6; 7; 8; 10]. Загальна комунікативна толерантність значною мірою визначає інші її форми — ситуативну, типологічну, професійну. Так, наприклад, про низький рівень професійної комунікативної толерантності свідчать такі особливості поведінки: вчитель не вміє чи не бажає розуміти або сприймати індивідуальність учнів; оцінюючи поведінку, спрямування думок або окремі характеристики учнів, розглядає як еталон самого себе; категоричність або консервативність в оцінках учнів; невміння приховувати або хоча б згладжувати неприємні почуття, що виникають під час взаємодії з некомунікабельними партнерами; прагне переробити, перевиховати учня, «підігнати» під себе, зробити його «зручним»; не вміє пробачати учню його помилки, незручність, ненавмисно заподіяні неприємності; нетерпимість до фізичного або психічного дискомфорту, в якому опинився учень; низький рівень пристосування до характерів, звичок, установок або домагань учнів. Безумовно, такий рівень професійної толерантності стане на заваді вихованню та навчанню учнів.

З огляду на актуальність проблеми нами було включено у програми навчальних дисциплін «Тренінг педагогічної взаємодії» та «Професійно-педагогічна комунікація» питання щодо змісту та структури поняття «комунікативна толерантність», її рівнів та типів (ситуативний, типологічний, професійний, загальний), педагогічної емпатії, показників культури діалогу та ін. При цьому передбачається як теоретичний розгляд зазначених питань, так і діагностування показників толерантності, аналіз конкретних ситуацій, моделювання, ділові ігри, тренінгові вправи. Вважаємо, що такий підхід дозволить сформувати у майбутніх педагогів об'єктивне уявлення щодо ролі толерантності у професійній діяльності, відповідний рівень комунікативної компетентності.

ДЖЕРЕЛА

1. Ризердон Бэттли Э. Толерантность — дорога к миру / Бэттли Э. Ризердон. — М.: Бонфи, 2003. — 278 с.
2. Грехнев В. С. Культура педагогического общения: кн. для учителя / В. С. Грехнев. — М.: Просвещение, 1990. — 114 с.
3. Григорьева Т. Г. Основы конструктивного общения: метод. пособ. для препод. / Т. Г. Григорьева, Л. В. Линская, Т. П. Усальцева. — Новосибирск; М., 1997. — 84 с.
4. Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття») [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ped.sumy.ua/>
5. Дерманова Н. Б. Психологический практикум: межличностные отношения / Н. Б. Дерманова, Е. В. Сидоренко. — СПб.: Речь. — 2004. — 154 с.
6. Долинська Л. В. Комунікативна саморегуляція майбутнього вчителя: навч.-метод. посіб. / Л. В. Долинська, О. С. Ніколаєнко. — К.: НПУ, 2007. — 214 с.
7. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении / В. А. Кан-Калик. — М.: Просвещение, 1987. — 190 с.
8. Лекторский В. А. Толерантность: Культура и время / В. А. Лекторский. — М.: МГУ, 2003. — 154 с.
9. Національна доктрина розвитку освіти [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/main.php?query=education/higher>
10. Федорчук В. М. Соціально-психологічний тренінг «Розвиток комунікативної компетентності викладача»: навч.-метод. посіб. / В. М. Федорчук. — 2-ге вид. — Кам'янець-Подільський: Абетка, 2006. — 134 с.

Статья посвящена проблеме формирования коммуникативной компетенции студентов классического университета в процессе изучения педагогических дисциплин. На основе анализа научной литературы определены содержание и уровни коммуникативной толерантности педагога как элемента профессиональной культуры.

Ключевые слова: коммуникативность, коммуникативная компетенция, профессиональная компетентность педагога, толерантность.

The article is sanctified to the problem of forming of communicative competence of students of classic university in the process of study of pedagogical disciplines. On the basis of analysis of science literature maintenance and levels of communicative tolerance of teacher are definite as to the element of professional culture.

Key words: communicativeness, communicative competence, professional competence of teacher, tolerance.